

Univerzitet u Beogradu
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

**SMETNJE I POREMEĆAJI:
FENOMENOLOGIJA,
PREVENCIJA I TRETMAN**
deo II

Priredile
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

BEOGRAD 2010

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

*Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i
tretman
deo II*

*Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment
Part II*

Priredile / Edited by
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

Beograd / Belgrade
2010.

**EDICIJA:
RADOVI I MONOGRAFIJE**

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu,
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

***Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i tretman deo II***

- Za izdavača:** Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan
- Urednici:** Prof. dr Jasmina Kovačević, doc. dr Vesna Vučinić
- Uređivački odbor:**
- Prof. dr Mile Vuković,
 - Prof. dr Snežana Nikolić,
 - Prof. dr Sanja Ostojić,
 - Prof. dr Nenad Glumbić,
 - Prof. dr Aleksandar Jugović,
 - Prof. dr Branka Eškirović,
 - Doc. dr Nada Dragojević,
- Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
- Prof. dr Pejo Đurašinović, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Banja Luci
 - Doc. dr Mira Cvetkova-Arsova, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education, Bulgaria
 - Dr Zora Jačova, University "St. Cyril and Methodius", Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and Rehabilitation, Republic of Macedonia
 - Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
 - Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty, Slovenia
 - Dr Isabel Maria Martin Monzón, University of Sevilla, Spain
 - Dr Isabel Trujillo Pozo, University of Huelva, Spain
- Recenzenti:**
- Dr Philip Garner, The University of Northampton
 - Dr Maria Elisabetta Ricci, Univerzitet "La Sapienza", Rim, Italija
 - Dr Vlasta Zupanc Isoski, Univerziteti klinički centar, Ljubljana

Štampa:

„Akademija“, Beograd

Tiraž: 350

Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju donelo je Odluku 3/9 od 8.3.2008. godine o pokretanju edicije: Radovi i monografije.

Nastavno-naučno veće Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, na redovnoj sednici održanoj 29.6.2010. godine, Odlukom br. 3/59 od 2.7.2010. godine, odobrilo je štampu Tematskog zbornika "Smetnje i poremećaji: fenomenologija, prevencija i tretman", deo II.

ISBN 978-86-80113-99-9

**EDITION:
PAPERS AND MONOGRAPHS**

Publisher:
University of Belgrade,
Faculty of Special Education and Rehabilitation
***Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment Part II***

For the Publisher:

Prof. Jasmina Kovačević, PhD, Dean

Editors:

Prof. Jasmina Kovačević, PhD

Asst Prof. Vesna Vučinić, PhD

Editorial Board:

- Prof. Mile Vuković, PhD
- Prof. Snežana Nikolić, PhD
- Prof. Sanja Ostojić, PhD
- Prof. Nenad Glumbić, PhD
- Prof. Aleksandar Jugović, PhD
- Prof. Branka Eškirović, PhD
- Asst Prof. Nada Dragojević, PhD

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

- Prof. Pejo Đurašinović, PhD, Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka
- Asst Prof. Mira Cvetkova-Arsova, PhD, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education, Bulgaria
- Zora Jačova, PhD, University "St. Cyril and Methodius", Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and Rehabilitation, Republic of Macedonia
- Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty, Slovenia
- Isabel Maria Martin Monzon, PhD, University of Sevilla, Spain
- Isabel Trujillo Pozo, PhD, University of Huelva, Spain
- Philip Garner, PhD, The University of Northampton
- Maria Elisabetta Ricci, PhD, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Vlasta Zupanc Isoski, PhD, University Medical Centre, Ljubljana

Reviewers:

Printed by:

"Akademija", Belgrade

Number of copies: 350

Scientific Council of the University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, decided to release the edition Papers and Monographs (Decision no 3/9 from 8th March 2008).

Scientific Council of the Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, approved the printing of Thematic Collection of Papers: Disabilities and Disorders: Phenomenology, Prevention and Treatment, Part II at its regular session on 29th June 2010 (Decision no 3/59 from 2nd July 2010).

ISBN 978-86-80113-99-9

ISTRAŽIVANJE SAMOUBISTVA: OTKRIVANJE DRUŠTVA

Mirko Filipović

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Uticaj društva na samoubistvo predstavlja veliku enigmu koju sociolozi, počev od Dirkema, pokušavaju da odgonetnu. Determinante na koje je ukazao Dirkem u svojoj slavnoj studiji deluju i dalje, ali artikulisane na izmenjene načine.

Stope samoubistva su snažno rasle tokom perioda industrijalizacije na Zapadu u 19. veku, ali su stagnirale ili opadale tokom čitavog 20. veka, uprkos starenju stanovništva. Ovo protivreči katastrofičkoj viziji po kojoj ekonomski razvitak nužno vodi patološkim formama individualizma, povećanoj izolaciji, te tako i većoj izloženosti samoubistvu, i navodi na razmišljanje o novim formama socijalnosti koje imaju zaštitnu funkciju u najrazvijenijim modernim društvima. Snažno povećanje stopa u Kini (inače, jedinoj zemlji u kojoj je stopa samoubistva žena veća od stope samoubistva muškaraca), Indiji i Rusiji u 20. veku, možda ukazuje na slične obrasce destabilizacije društva povezane sa industrijalizacijom kakve je Zapad poznao u 19. veku.

Možda je najupečatljiviji rezultat novijih istraživanja preokret u stopama po godinama starosti u najrazvijenijim zapadnim zemljama. U Dirkemovoj eksplikativnoj šemi, pravilno povećanje stopa sa starošću tretirano je kao „prirodna činjenica“. Međutim, počev od petrolejskih kriza 70-tih, stope samoubistva mladih snažno rastu, dok stope samoubistva starih stagniraju ili opadaju. Snažan porast kod mladih ukazuje na krizu u konstrukciji identiteta gde su nezaposlenost, dekvifikacija, neizvesnost i nesigurnost na tržištu rada istovremeno i znak nepriznavanja lične vrednosti od strane društva. Uz to, Dirkemov zaključak „la misère protège“ više ne stoji, bar za razvijene zapadne zemlje: stope pravilno rastu kako se ide od vrha prema dnu društvene hijerarhije.

Broj samoubistava sledi kretanje društva, na duži i kraći rok. Ako je društvo u stanju da stavi svoj pečat na tako lični čin kao što je samoubistvo, ono to čini sa još većom snagom na druge aspekte života.

Ključne reči: samoubistvo, privredni razvoj, društvena integracija, društvena klasa, rod, doba starosti

U posljednjoj četvrtini 20. veka preokrenut je jedan odnos koji je već početkom tog veka, obzirom da je utvrđen u svim zemljama koje su raspolagale statistikom o samoubistvu, smatran univerzalnom činjenicom: pravilan rast stope samoubistva uporedo sa rastom godina starosti.

Namećući se snagom neke vrste prirodne očiglednosti, taj odnos se činio razumljivim po sebi, i nije podsticao posebne komentare. Razmaci između stopa samoubistva starih i mladih značajno su prevazilazili amplitudu razlika vezanih za bračno stanje, religiju ili stepen urbanizacije mesta boravka. Durkheim zapravo i nije posmatrao starost kao sasvim socijalnu varijablu. U rastu stope sa starošću on vidi samo dodatnu potvrdu socijalnog karaktera fenomena samoubistva: rizik samoubistva raste sa dužinom vremena provedenog u društvu, pa upravo u društvenom životu i njegovim efektima na dugi rok, a ne u prirodi ili biologiji, treba tražiti njegove uzroke. Zato starost, to jest dužinu izloženosti „radijaciji društvenog života“, Durkheim zadržava tek kao kontrolnu varijablu koja omogućava da se efekti drugih varijabli vide u što čistijem stanju.¹

Pomenuta pravilnost se „zdravo-razumski“ najčešće objašnjava u duhu principa Dirkemove analize: starenje se izjednačava sa „socijalnom smrću“. Ostarele osobe kumuliraju faktore povoljne za samoubistvo: slabljenje veza koje individuu ujedinjuju sa centralnim mestima društvene integracije kao što su porodica (odlazak odrasle dece, izolacija, udovištvo..), ili profesionalna aktivnost (odlazak u penziju, osećanje beskorisnosti, gubitak uobičajene strukturalne vremena i prostora). Ili, iz više ekonomskog ugla, tako što se samoubistvo posmatra kao racionalni izbor između cene (očekivane vrednosti od preostalog života) i troškova (patnji) sve zamračenije budućnosti. Podizanje rizika sa starošću bilo je, krajem 19. i početkom 20. veka, povezivano i sa materijalnim uslovima ogromne većine stanovništva: u mnogo većoj meri nego danas, starost je tada značila i ekonomsku i telesnu propast (nepostojanje socijalnog i zdravstvenog osiguranja, penzionog sistema, nerazvijenost medicine itd).

No, od 70-tih godina 20. veka, stopa suicida mladih raste, a starih opada. Oba fenomena se dešavaju u istom momentu, i međusobno su povezani. Najpre u SAD inverzija do tada stalno potvrđivane tendencije dobija spektakularan oblik. Stopa samoubistva mladih 15-24 g. se utrostručila u drugoj polovini veka, uz istovremeno smanjenje stope kod starijih. Kriva stope po starosnim intervalima je postala gotovo horizontalna, izravnavajući se kod intervala 35-44 g. gde je stopa ostala ista.

Ista tendencija se uočava i u ostalim razvijenim zemljama. Dok su se u Francuskoj, na primer, pedesetih godina, ljudi u starosnoj dobi 65-74. g. ubijali pet puta više nego oni u dobi 15-34 godine, 1995. taj odnos je pao na 1,5. Ovde kriva ipak ne postaje horizontalna, kao u SAD, već dobija „bimodalni“ oblik. Od 1976. do 1987. opšta stopa samoubistva u Francuskoj raste, približavajući se maksimumu dostignutom krajem 19. veka. Stopa samoubistva muškaraca se povećava za 45% (sa 22,9 na 33,1/100 000). Kriva opada 1985-1990, zatim ponovo raste, i ponovo opada, ostajući znatno viša nego pre 70-tih (Baudelot 2006:145).

Povećanje opšte stope uveliko se pripisuje povećanju stope samoubistva mladih. Neki drugi indikatori evoluiraju u ovom periodu u istom smeru: nezaposle-

1 Ako se, na primer, u svim starosnim intervalima, celibateri, udovci i razvedeni češće ubijaju, to je zato što brak po sebi ima zaštitnu funkciju.

nost mladih, delinkvencija, starost pri sklapanju prvog braka, usporavanje privrednog rasta, rezultati anketa javnog mnjenja o kretanju životnog standarda... Korelacije svake od ovih vremenskih serija, naročito ona koja povezuje stopu nezaposlenosti mladih u intervalu 15-24 g, sa evolucijom stopa samoubistava mladih muškaraca vrlo su visoke (više od 0,80).

Istraživanje koje je sproveo L. Chauvel ukazuje da suštinu promene treba pripisati "susretanju" određenog doba starosti sa određenom, posebnom ekonomskom i društvenom konjunkturom: „Razlozi očajanja razlikuju se u zavisnosti od starosnog doba u kome se nalazimo u trenutku kada društvo ulazi u određeni period svoje istorije.“² Nije, naime, isto imati 20 godina 1975. i tražiti posao u trenutku kada počinje period masovne i trajne strukturalne nezaposlenosti i iste te godine ići u penziju sa sigurnošću da će se do kraja života dobijati 80% poslednje plate. (Chauvel 1997:720) Ranjivost i nesigurnost u prvom slučaju, izvesnost i sigurnost u drugom. Manje je važan događaj sam po sebi od starosnog doba u kome smo u susretu sa njim, rekao bi Karl Mannheim.³

Dakle, promenu profila krive samoubistva prema starosti treba dovesti u vezu sa transformacijom „društvenog sadržaja“ starosnih doba u datom momentu. Usporavanje privrednog rasta nakon naftnih šokova polovinom sedamdesetih, praćeno je i dubokom promenom u društvenom položaju omladine. Nakon tridesetogodišnjeg perioda u kojem je brzo uključivanje mladih u tržište rada koincidiralo sa zasnivanjem porodice i sticanjem rezidencijalne autonomije, dolazi period u kome se „ulazak u život“ (doba završetka školovanja, dobijanja prvog zaposlenja, odlaska iz roditeljske kuće, zasnivanja bračne zajednice, rođenja prvog deteta, za ogromnu većinu mladih, dramatično odlaže.

Nivo školskih diploma se u međuvremenu značajno podigao, ali je njihova upotreba vrednost na tržištu rada opala. U konstrukciji modernih identiteta školovanje je zadobilo centralno mesto i „obnovilo“ odnose među generacijama. Centralni cilj porodice postalo je obezbeđivanje, putem školovanja, bolje i sigurnije budućnosti (višeg ekonomskog i društvenog položaja) za svoju decu. Porast nezaposlenosti krajem 70-tih samo je učvrstio ovaj cilj, i to u svim društvenim klasama. Porodično i lično investiranje u školski uspeh mora se dovršiti sticanjem priznate kvalifikacije, a ona opet mora biti sankcionisana stabilnim i sigurnim zaposlenjem, koje dobija centralni značaj kao deo izgradnje ličnog identiteta i samopoštovanja.

U prethodnih trideset godina mladi su se zapošljavali sa početnom platom uvek višom od prethodne generacije, što im je osiguravalo bolju „platnu karijeru“ od roditeljske.⁴ Ovaj mehanizam se sedamdesetih dereguliše, pa početnici na tržištu rada dobijaju istu ili čak manju platu od prethodnika na istim radnim mestima, a rasponi u platom po dobu starosti se uvećavaju (na štetu mladih). Istovremeno, upravo se na mladima počinje eksperimentisati sa novim oblicima (danas bi se

2 L. Chauvel, „L'uniformisation des taux de suicide masculin selon l'âge: effet de génération, ou recomposition du cycle de vie“, Revue française de sociologie, XXXVIII, 1997, p.681-733.

3 Optimizam ili pesimizam generacija izgleda da zavisi i od toga da li se "formativni period" u stasavanju jedne generacije odvijao u godinama privrednog uspona društva ili privredne krize i regresije. Vid. T. Kuljić, „Političke generacije – pojam, vrste iskustva i simboli“ u: "Društvo rizika", Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd 2008, p197-227

4 O ovome vidi: C. Baudelot, L'évolution individuelle des salaires, INSEE, Paris 1983.

reklo - fleksibilne) zaposlenosti (i nezaposlenosti): rad na određeno vreme, rad sa nepunim radnim vremenom, sitni privremeni „poslići“, beskrajna „stažiranja“ sa nadom da će se dobiti „pravi“ posao...

Rastuća socijalna i profesionalna nesigurnost negativno se odražava na sve druge aspekte egzistencije (prihodi, potrošnja, stupanje u bračni život, porodična socijalnost, participacija u društvenom životu, prijateljstva itd) a situacija se linearno pogoršava kako se ide od „stalnog stabilnog“ zaposlenja ka nezaposlenosti. Osobe rođene nakon 1955. g. (čija je stopa samoubistva daleko viša od stope starijih), zatiču tako, na ulasku u život, radikalno različit univerzum od onoga koji je čekao starije: relativno opadanje prihoda, povećanje stope siromaštva, masovna nezaposlenost, smanjenje šansi za uzlaznu socijalnu mobilnost. Nezaposlenost, dekvifikacija i nestabilnost zaposlenja nisu samo deficiti u terminima vitalnih resursa, već i znaci društvenog nepriznavanja ličnih vrednosti individua koje ima za posledicu gubitak samopoštovanja.

U sasvim suprotnoj situaciji nalaze se oni koji su sedamdesetih i kasnije u „starijem“ životnom dobu. Oni uživaju plodove beneficija akumuliranih u prethodnih trideset godina privredne ekspanzije i nisu u tolikoj meri pogođeni preokretom ekonomske konjunktore i napredujućom neoliberalnom politikom. Ceo njihov život se odvijao u doba pune zaposlenosti, sa konstantno rastućim platom, relativno lakim sticanjem stana (često uz mogućnost profitiranja od inflacije), a u momentu penzionisanja oni su uživali dobrobiti od opšteg elana kojim je uzlet države blagostanja označio njihove karijere, sa novim zaštitama od ekonomskih neizvesnosti za pripadnike „trećeg doba“, sa povećanjem šansi za dug život uz napredak medicine itd.⁵

Sa restrukturiranjem kapitalističke ekonomije u razvijenim zemljama od druge polovine sedamdesetih nadalje, mladi su postali, uopšte uzev – ranjiviji deo populacije, dok su stariji (ostali) bolje zaštićeni. Spektakularna modifikacija profila krive samoubistva po godinama starosti upućuje, dakle, na duboke promene „društvenog sadržaja“ različitih starosnih doba u istom istorijskom trenutku.

Opisane transformacije profila krive samoubistva sa godinama starosti karakteristične su za sve razvijene zemlje (članice OECD grupe). Jedine izuzetke predstavljaju Japan i Savezna Republika Nemačka, u kojima je stopa samoubistva opala za sve starosne grupe.

Japansko društvo je vrlo često u javnom mnjenju stigmatizovano kao „super-suicidarno društvo“. U stvari, ta ocena bi mogla da važi samo za prvih nekoliko godina posle II Svetskog rata, kada je opšta stopa, u ratom osiromašenoj zemlji sa 1921 \$ po stanovniku, bila 19,6 (1950g), znatno viša nego u Francuskoj (15,2), Velikoj Britaniji (10,2) ili SAD (7,6). U sledećim godinama (1950-1995) – periodu spektakularnog privrednog rasta, u kome se bogatstvo po stanovniku udesetostručilo, a starosna piramida japanskog društva u istoj meri „ostarila“ kao u drugim razvijenim zemljama, stopa samoubistva je postepeno opadala (1995- 17,3),

5 Povećanje šansi za dugi život ne svodi se na prosipanje medicinskog „roga obilja“ na pasivne populacije. Ono je vezano za veću brigu o sopstvenom zdravlju, a ona zavisi od kapitala, pre svega kulturnog, kojim se raspolaže. Obrazovanje kategorije se manje razlikuju od radnika po simptomima na koje se žale a više po strategiji brige o zdravlju. Tu takođe treba tražiti uzroke njihove bolje zaštite od bolesti, pa i od samoubistva. Posećivanje psihijatra, anticipacija rizika vezanih za depresiju, nisu u jednakoj meri deo društveno očekivanog i prihvaćenog ponašanja kod obrazovanih i neobrazovanih, u gradu i na selu, u centru grada i na periferiji.

i to u svim starosnim grupama. Ovo smanjenje je više nego kompenzovalo rast koji bi se mogao očekivati kao efekat starenja stanovništva. (Baudelot 2006:147-153)

Možda bi se ovi podaci mogli „osvetliti“ velikom brigom koju je japansko društvo dugo posvećivalo uključivanju i integraciji novih generacija, u okviru kulturnih specifičnosti tamošnjeg kapitalizma („japanski model“), koga ne karakterišu individualizam i (nepostojeće) puritanske tradicije. U celom ovom periodu, mladi u Japanu znatno lakše nego na Zapadu nalaze posao, i to relativno nezavisno od startne školske kvalifikacije, u sistemu upravljanja radnom snagom u kome se favorizuju mgućnosti profesionalne adaptacije, a radni kolektiv predstavlja zajednicu sa jakim osećanjem identifikacije, gde se velika pažnja poklanja prijemu i obuci novodošlih, bez insistiranja na kompeticiji. No, od nedavno, „japanski model“ je u povlačenju, a anglo-saksonske forme korporativnog biznisa sve više unose nestabilnost i nesigurnost zaposlenja, fleksibilno zapošljavanje, nezaposlenost, takmičenje i individualizam. Stope samoubistva su odgovorile na tu promenu: brutalno su skočile, ne štedeći više mlade. Između 1995 i 2000, stopa za muškarce je porasla sa 24,3 na 35,2.

U SR Nemačkoj, slično, stope samoubistva u svim starosnim grupama takođe vidno opadaju. U periodu 1985-1990 stopa samoubistva muškaraca opala je sa 29,4 na 22,4/100 000. (Baudelot 2006:153-155) Nekoliko stvari bi moglo pomoći u „objašnjenju“ nemačkog izuzetka. Najpre, poznato je da obrazovni sistem u Nemačkoj više vezuje školu i preduzeće, i time omogućava lakšu integraciju mladih u svet rada. Mladi Nemci, i to je izuzetno u odnosu na druge razvijene zemlje, nemaju veće stope nezaposlenosti od drugih starosnih grupa. Srednje stručno obrazovanje ne samo da ne predstavlja potcenjeni deo školskog sistema koji služi za uklanjanje „nepodobnih“ za „pravo“- gimnazijsko i univerzitetsko obrazovanje, već je veoma valorizovano. Nemački inženjer uobičajeno se percipira kao „radnik koji je uspeo“. Ali isto tako, nejednakosti u platama između generacija su manje nego u SAD ili Francuskoj, i oblici segregacije po starosnom dobu generalno su manje oštri u svim domenima (zaposlenost, prihodi, mogućnost kupovine stana itd).

Stopa samoubistva mladih u razvijenim zemljama raste uz održavanje razlika po polu. Razmak između muških i ženskih stopa začuđujuće je konstantan već dva veka. U 1995, za 78 zemalja sa poznatim stopama samoubistva, prosečna stopa kod muškaraca je 18,7 a kod žena 5,8. Dakle, odnos je 3,2:1. (Durkheim je, za šest evropskih zemalja u dva perioda u 19. veku, ustanovio odnos 4:1). Uz to, stope samoubistva žena su daleko manje osetljive na varijacije ekonomske konjunktore, nezaposlenost, klasnu pripadnost i starosno doba.

Opstajanje ovog razmaka verovatno treba tražiti u postojećim obrascima konstrukcije rodni identiteta, gde je briga o deci crta koja ih, u manje-više svim poznatim društvima, najčistije razlikuje. Ovo je naslutio i Durkheim, zaključujući,

na kraju svoje analize odnosa samoubistva i bračnog stanja, da brak sam po sebi nije toliko zaštitni faktor, koliko je to prisustvo dece.⁶

Jedini izuzetak predstavlja Kina, u kojoj je stopa samoubistva žena veća od stope samoubistva muškaraca, naročito na selu i naročito u starosnom intervalu 15-29 godina. Ovo se dovodi u vezu sa izloženošću, u žestoko patrijarhalnom društvu, brojnim pritiscima, posebno pritisku da se rodi muško potomstvo, i vrlo jakoj kontroli od strane svekrve i muževljeve porodice. Neki autori govore o modelu „osvetničkog“ samoubistva ili samoubistva „iz otpora“ koje predstavlja, za zajednicu, svedočanstvo o surovosti kojoj je žrtva bila izložena. (Baudelot 2006: 220-227)

Nejednakost pred smrću je dramatična i tragična, ali i sintetička mera društvenih nejednakosti uopšte. Više od devet godina života razdvaja danas u Francuskoj, a u Velikoj Britaniji osam godina, socijalne kategorije koje žive najduže od onih koje žive najkraće.⁷ Između ovih ekstrema, očekivana dužina života se pravilno smanjuje u meri u kojoj se krećemo od vrha ka dnu socijalne piramide.

Socijalna distribucija samoubistva danas, za razliku od situacije u Dirkemovo vreme, pridružuje se tendencijama ranije otkrivenim u vezi sa očekivanim dužinama života i nivoima mortaliteta različitih socio-profesionalnih kategorija. Grupe čija je prosečna dužina života najkraća istovremeno su i najviše izložene samoubistvu.

Regionalne statistike prikupljene u tri bogate i razvijene zemlje jasno pokazuju da se stopa samoubistva danas snižava u meri u kojoj se ide (i kako se ide) od najsiromašnijih regiona prema najbogatijim, bilo da se radi o državama (SAD), distriktima (Velika Britanija) ili departmanima (Francuska).

U SAD stopa samoubistva je na najnižem nivou u najbogatijim i „najmodernijim“ državama (Kalifornija, Illinois, Nju Džersi) a na najvišem u onima koje su po svom siromaštvu i geografskom položaju najudaljenije od centara tzv. „american way of life“. Statističari su čak izračunali da stopa opada za 1,4% kada se mediana prihoda po stanovniku u okrugu (county) poveća za za jedan tip-razmak. Uz to, pokazalo se i da se „zaštita“ koju osigurava bogatstvo, počev od 1950 – povećava.

Britanska statistika omogućava da se u analizi ide i dalje. Interesujući se za različite oblike društvene ekskluzije, sociolozi okupljeni oko P. Townsanda raščlanjuju *social deprivation*, kao pomanjkanje materijalnog blagostanja i mogućnosti participacije u društvenom životu, na šest elementarnih dimenzija (prihod, zaposlenje, zdravlje i hendikep, edukacija i kvalifikacija, stanovanje, geografska pristupačnost). Distrikti koji kumuliraju maksimum nedostatnosti istovremeno su i najizloženiji suicidu. Stopa suicida muškaraca u datom starosnom intervalu je u

6 Ne samo briga o deci, nego i briga o ostarelim i bolesnim članovima porodice i rodbini, i sopstvenoj i muževljevoj, obeležava ženske rodne obrasce. Dalje, dok je u profesionalnoj sferi angažman muškarca organizovan oko novca, moći i brige da se ostavi trajni trag uloženog radnog napora (što ih čini osetljivijim na ekonomske krize), žene su osetljivije na svakodnevne aspekte svoje profesionalne aktivnosti, koje doživljavaju na ličniji način. One više uzimaju u obzir zanimljivost posla, pogodnost radnog vremena, ljudske kontakte na poslu, zadovoljstvo da se bude na usluzi drugima, pažnju koja im se pridaje kao ličnostima. Razlike u stopama samoubistva su proizvod objektivne, strukturalne nejednakosti, povezane sa angažovanjem žena u „domaćoj“ sferi.

7 Vidi: Briand J.P., Chapoulie J.M. „Les classes sociales: principes d' analyse et données empiriques“, Hatier, Paris 1980.

veoma jakoj korelaciji sa skromnošću prihoda (-0,50), i još više sa nezaposlenošću (-0,57). Sintetička mera, koja uzima u obzir sve dimenzije društvene deprivacije jasno pojačava vezu (-0,76). Distrikti kao Mančester i Birmingem, koji su na vrhu po koncentraciji društvene bede, imaju najviše stope.⁸

I u Francuskoj siromaštvo departmana je povezano sa izvesnom socijalnom marginalizacijom: stagnantna demografija, veći procenat starijeg stanovništva, udaljenost od velikih dinamičnih gradskih centara, „nepotpuna školska ponuda“, relativno mali broj domaćinstava koja plaćaju porez na dohodak... Stopa samoubistva u korak prati siromaštvo, i najniža je u najbogatijim, najurbanizovanim, najmodernijim departmanima.

Geografska karta samoubistva na kraju 20. veka sasvim je drugačija od one koju je konstruisao Dirkem. Departmani koji su 1878-1887 imali najviše stope, sada imaju najniže. U Dirkemovo vreme izgledalo je da samoubistvo u stopu prati ekonomski razvitak, bogaćenje i urbanizaciju, da je, u neku ruku, ekonomski dinamizam generator suicidalne anomalije, a najzostaliiji regioni bili su pošteđeni. Danas se jasno vidi da što je veća ekonomska „težina“ urbanog centra – to je manje samoubistava, a kod potpuno urbanizovanih departmana kakav je Ile de France- najmanje.

Podaci o društvenom položaju i profesiji žrtava samoubistva omogućavaju detaljnije ispitivanje veza između bogatstva i samoubistva.⁹

Od Drugog svetskog rata nadalje, mnogo je više samoubistava na dnu društvene hijerarhije u Francuskoj, nego na vrhu. Poljoprivrednici, radnici, službenici se smenjuju na vodećoj poziciji, već prema epohi ili konjunkturi. Razlike prema profesiji mnogo su oštrije kod muškaraca nego kod žena. U svakom slučaju, razmaci koji razdvajaju različite socio-profesionalne kategorije dosta su veliki i konstantni.

N. Bourgojn je konstruisao preciznu sliku za tri poslednje decenije u Francuskoj, koja omogućava analizu odnosa između nezaposlenosti i samoubistva i između socio-profesionalne kategorije i samoubistva, uz razlikovanje perioda, starosnih doba i pola. Jedno je sigurno: ljudi bez zanimanja (inoccupés) mnogo se više ubijaju od drugih. Ova kategorija u francuskim statistikama obuhvata nezaposlene (chomeurs) koji su nekada ili nisu nikada radili, domaćice, prerano pensionisane od 55 g. naviše, hendikepirane i primace socijalne pomoći.

Ali odnos između actifs inoccupés i actifs occupés nije stabilan: 1978. on je 3,5:1, 1992. je 2,3:1, a 1982. dodatno pada na 1,8:1. Kod žena je odnos manji, ali se sa vremenom povećava. Ove varijacije ukazuju da nije puka neaktivnost ta koja

8 Kartografija suicida pokazuje Englesku kao presečenu jednom osom Centar-Sever-Zapad-London koju Baudelot i Establet nazivaju Ken Loach / Blair-Thatcher. U centralno-zapadnom području koncentrisani su gradovi unesrećeni dezindustrijalizacijom (Bolton, Preston, Liverpool, Wirral, Manchester...). Jedina londonska četvrt u tom bloku je Lambeth, sa većinskom imigrantskom populacijom. Na drugoj strani, sa veoma niskim stopama samoubistva – većina kvartova Velikog Londona i sve periferijske rezidencijalne četvrti u Kentu, Essexu i na jugu Northhamptonshire.

9 Navedeni podaci nisu savršeni, budući da je zahtev sociologa za što preciznijim određivanjem profesije žrtve, za policajca i lekara, koji najpre treba da utvrde da li je reč o samoubistvu ili ne, od manjeg značaja. Otuda verovatno toliki broj „službenika“ među žrtvama. Kada nedostaju konkretnije i preciznije informacije o profesiji, najlakše je pribeći ovoj „etiketi“. Izgleda da se ogroman deo slučajeva u kojima bi se moralo zabeležiti „profesija nepoznata“, olako šifrirati kao „službenik“.

favorizuje suicid, već društveni i psihološki uslovi i način na koji se oni proživljavaju. Relativno smanjenje stope kod muškaraca možda bi se moglo pripisati većem prihvatanju situacije nezaposlenosti sa vremenom, navikavanju i mirenju sa njom. Povećanje stopa kod žena bi se možda moglo pripisati promeni u profesionalnim aspiracijama: one danas više nego ranije nezaposlenost doživljavaju kao neuspeh, jer se model zaposlene žene sa profesijom sve više nameće kao društvena norma.

Intenzitet veze varira po starosnim intervalima i polu. Veza je najjača kod mladih do 25 godina, a naročito u intervalu 25-49. Kod starijih od 50 g. ona je beznačajna.

Iskustvo nezaposlenosti veoma je traumatizujuće za mlade. Ono im uskraćuje pristup „ognjištu vrednosti, velikoj logorskoj vatri sveta rada,¹⁰ koji, osim redovne plate, pruža i društveni status, priznanje od drugih, osećanje da je čovek koristan, priznat, priliku da se steknu prijatelji i neprijatelji, regulisanu upotrebu vremena i prostora, mogućnost pravljenja planova za budućnost. Manja jačina veze u starosnom intervalu do 25. godina mogla bi se objasniti moralnom i materijalnom podrškom porodice do tog doba, za starije se očekuje da svoje mesto na tržištu rada osvoje sami.

Naravno, uticaj nezaposlenosti na samoubistvo nije automatski i direktan. On zavisi od društvenog, afektivnog i psihološkog konteksta u kome žive različite individue, od širine polja njihove moguće akcije, od „mreža solidarnosti“ koje poseduju i podrški koje mogu da dobiju, od mesta i statusa koji „posao“ zauzima u njihovom životu (da li rad nekome predstavlja tek „zarađivanje za život“, dakle samo „nužno zlo“, ili znatno više od toga).

Rizici samoubistva muškaraca su vrlo nejednako raspoređeni između tri „bloka“ grupa po zanimanjima. Najizloženiji su službenici (60/100 000), najzaštićeniji stručnjaci (cadres superieurs) i posredničke profesije kao i intelektualne i liberalne profesije (20/ 100 000), a između ova dva bloka su poljoprivrednici, radnici, zanatlije i sitni trgovci (oko 40/100 000). Kada bi se kategorija „službenici“ pročitala, verovatno bi se oni približili poljoprivrednicima i radnicima.

Od Drugog svetskog rata do danas, intelektualci, stručnjaci i liberalne profesije imaju najnižu stopu samoubistva. Kategorije koje su najizloženije riziku, nasuprot tome, menjaju se. Najpre su bili najizloženiji seljaci, dok su 60-tih godina to bili radnici. Duboke transformacije pogodile su seljački svet i dovele do ruralnog egzodusa miliona ljudi. Sa „krajem seljaštva“, i pretvaranjem seljaka u industrijske radnike, najviša stopa se „seli“ u radničke kategorije. Propast „radničke klase“ kao društvene grupe, u kontekstu dezindustrijalizacije i globalizacije, bila je praćena i devalorizacijom radničkog rada, slabljenjem kolektivnog otpora, krizom sindikalne borbenosti, a sa dolaskom masovne nezaposlenosti i porastom rasiističkih tenzija.

U svakom slučaju, u drugoj polovini 20. veka, kategorije na dnu društvene hijerarhije najviše se ubijaju. „Hijerarhija nesreće“, piše J.C. Chesnais, „je negativ

¹⁰ Ove izraze pozajmljujemo od M. Halbwacsa, jednog od socioloških klasika, koji je društvene klase zamišljao kao koncentrične krugove različito udaljene od središta društva u kome se nalazi „centralno ognjište društvenih vrednosti“ (te vrednosti se, u zavisnosti od tipa društva, mogu razlikovati). Radnici se nalaze u poslednjem perifernom krugu, u sivom okruženju materije, u senci u koju centralna svetlost jedva dopire.

hijerarhije društvenih statusa.“ Povećanje samoubistva kod najnižih kategorija („les plus demunis“) P. Surault vidi kao znak „promene koja vodi ka dualnom društvu koga karakteriše nastajanje jenog širokog sloja isključenih – iz rada, iz potrošnje, stanovanja, dokolice, godišnjih odmora, interneta – a koji se reprodukuje iz generacije u generaciju, bez nade u društveni uspon“.

Stope samoubistva po profesijama nijansiraju ovu opštu konstataciju. Tabele potvrđuju „hijerarhijsku tendenciju“: NKV radnici se ubijaju više od KV radnika, učitelji više od profesora, obični policajci (stopa se približava radničkoj) više od policijskih komesara (stopa se približava stopi stručnjaka). Među kategorijama „srednjeg nivoa“ prednjače učitelji, a među *cadres* (više stručne kategorije), naročito su pogođene liberalne i umetničke profesije. Unutar „pučkih“ kategorija na prvom mestu su kancelarijski službenici (i privatnog i javnog sektora), praćeni u stopu NKV radnicima i sitnim trgovcima. Neke profesije iz ove grupe prolaze bolje: KV „radnici na održavanju“, u transportu i u skladištenju, službenici u trgovini, poslovođe... Ovi razmaci potvrđuju heterogenost sveta radnika i službenika.

Heterogenost se u „narodnim“ sredinama povećala sa masovnim ulaskom žena u svet rada. Prva mesta, kada su žene u pitanju, zauzimaju liberalne profesije i profesije srednjeg nivoa u zdravstvu i socijalnom sektoru. Lekarke, bolničarke i drugo medicinsko osoblje imaju najviše stope. Objašnjenje visokih stopa kod žena stručnjaka moralo bi uzeti u obzir i visoku stopu neudatih među njima. (Broj celibatera među ženama se povećava kada se ide uz hijerarhiju profesija, a kod muškaraca opada. Najviše stope celibatera su kod radnika, službenika i seljaka). Još od kraja 19. veka znamo da je stopa samoubistva uvek viša kod celibatera nego kod onih u braku, za oba pola i u svim starosnim intervalima. Znamo takođe i da je brak pretežno hendikep za profesionalnu karijeru žene, a za karijeru muškarca – prednost. Obrnuto, u nižim slojevima, društveno malo vrednovana zanimanja žena često se mogu kompenzovati dobrom porodičnom integracijom.

Naravno, profesija sama po sebi nije faktor samoubistva, ali jeste sintetički indikator nivoa i načina života. Zato i druge dimenzije, kao što su obrazovanje (školska diploma) i prihod treba uzeti u obzir. N. Bourgojn je pokazao da su diploma i prihod u jakoj negativnoj korelaciji sa stopom samoubistva muškaraca. Što su nivoi diploma i prihoda viši, stope su manje. Ni ove tri komponente (profesija, diploma i prihod) ne iscrpljuju celinu dimenzija koje određuju društveni položaj individue i društvenu sredinu kojoj se pripada. Ali njihova konvergencija ukazuje da ekonomske i društvene faktore samoubistva treba tražiti u interiorizaciji društvenog vrednovanja individua.

Da li je rizik od samoubistva oduvek bio viši u siromašnim slojevima a nizak kod dobrostojećih kategorija? Dirkemovo ishitreno čitanje nepotpunih statistika njegovog vremena navelo ga je da zaključi da je suicidu mnogo izloženiji vrh društvene hijerarhije, a da su oni na dnu pošteđeni. Sa rečenicom „La misère protège“ počinje i jedno od poglavlja njegove čuvene studije o samoubistvu.

U 19. veku stopa samoubistva spektakularno raste u Francuskoj, naročito u velikim gradovima i u Parizu. Taj „tako moćni rast“, smatra J.C.Chesnais, teško bi bilo objasniti porastom samoubistava najviših kategorija, koje su u to doba sasvim malobrojne. On pretpostavlja da je Durkheim zanemario, u statistikama od 1861. do 1865. kolonu „sans profession ou profession inconue“ u kojoj se bežeži najviše samoubistava. Ona je, tvrdi Chesnais, sadržala nezaposlene, ludake,

luralice, prostitutke, kriminalce, sluge... ukratko, one koje je V.Hugo nazvao „les misérables“. Ali, ubijali su se i na vrhu: obrazovani slojevi, lekari, pravnici, rentijeri, visoki državni funkcioneri u Pruskoj.

Anderson u svojoj studiji o samoubistvu u viktorskoj i edvardijskoj Engleskoj nalazi da je šest profesija prednjačilo, sa stopom 2,5 puta većom od nacionalnog proseka za muškarce u starosnom intervalu 25-44 g. Polovina je iz „narodnih klasa“: vojnici u konjičkim regimentama i u Indiji, konobari i čuvari, a druga polovina iz vrha obrazovne strukture: lekari, farmaceuti, advokati. U bogatim klasama tog doba, samoubistvo je imalo relativno pozitivnu reputaciju: smatrano je činom slobode, izuzetne hrabrosti, dostojanstva, čak i nekom vrstom „estetic detachment“. U „narodnim klasama“, naročito na selu, samoubistvo je predmet snažne osude: ono je čin kukavičluka, izdaje, ludila, ono diskvalifikuje počinioaca i donosi nesreću njegovim bližnjima.

Baudelot i Establet s posebnom pažnjom analiziraju tri američka izvora. Istorijske tendencije koje se u njima naziru mogu se primeniti i na Francusku i generalno na Evropu. Iako manje raširena, američka samoubistva pokazuju iste principe varijacija koje je ustanovio i Durkheim: više muškaraca nego žena, više starih nego mladih, više celibatera i udovaca nego oženjenih, više u gradu nego na selu, više ponedeljkom nego nedeljom, više u periodima recesije nego privrednog rasta, više u proleće nego u zimu ili leto itd.

Prvi izvor su radovi američkog statističara L. Doublina, potpredsednika Metropolitan Life Insurance Company („Metlife“), objavljeni 1933, u kojima „izbliza“ istražuje efekte ekonomske konjunktura na fenomen samoubistva, na podacima o klijentima te kompanije 1929, 1930 i 1931.g. Odnosi koje je ustanovio između stopa privrednog rasta i samoubistva su „tesni“ i odgovaraju tendencijama uočnim u Evropi. Ustanovljena distribucija samoubistava po društvenim grupama protivreči tada raširenom mišljenju da je samoubistvo češće u višim društvenim slojevima: pokazuju se dva „pika“, jedan na vrhu društvene lestvice (kapitalisti, direktori preduzeća, menadžeri, ali i učitelji), drugi kod nižih kategorija (sitni trgovci, službenici u bankama i osiguranju, NKV radnici i vagabondi). Neke profesije beleže relativno visoke stope: lekari, zubari, advokati, berzanski špekulanti, trgovci na veliko i trgovački putnici. Dakle, samoubistvo „napada“ na dva pola hijerarhije, ali, po Douglasu, više na dnu nego na vrhu. U svakoj od ispitivanih godina stopa je znatno viša među korisnicima polise osiguranja namenjene onima sa malim prihodima, nego među posednicima „velikih“ polisa.

Drugi izvor je studija američkog sociologa E.Powela o samoubistvu u aglomeraciji Tulsa u Oklahomi, od 1936. do 1956. Opšta prosečna stopa je tu 13/100000, vrlo slična prosečnoj nacionalnoj stopi. I ovde ustanovljene varijacije odgovaraju onima u Evropi. Stopa samoubistva kod belih muškaraca je četiri puta veća nego kod žena (27:6), 10 puta veća nego kod crnaca, penje se sa starošću, na najnižem je nivou, očekivano, za vreme rata. Tokom svih 20 godina, najviše stope su na polovima društvene hijerarhije, dok grupe koje su između zadržavaju konstantnu, relativno nisku stopu. Na gornjem polu, na vrhu su vlasnici – samozaposleni preduzetnici (self employed proprietors), zatim funkcioneri i plaćeni upravni kadrovi (salaried managers). Farmaceuti i lekari imaju visoke stope, inženjeri i računovođe niske. Pisici, izdavači, novinari, sveštenici, profesori – gotovo da su sasvim pošteđeni. Bolničarke i medicinske sestre imaju stope šest puta više od

proseka, a službenici u trgovini manje od proseka. Među „blue collars“ vozači taksija se ubijaju četiri puta više od proseka za muškarce, dok kamiondžije imaju ispodprosečnu stopu. Najviše stope imaju muškarci bez zaposlenja i penzioneri (89/100000).

Najzad, treći izvor je istraživanje sprovedeno nakon Drugog svetskog rata u Čikagu koje je obuhvatilo 2153 dosijea samoubica u periodu 1959-1963. Ovde je prvi put uočen preokret među društvenim grupama: struktura više nije bimodalna, već stopa samoubistva raste kako se spuštamo niz društvenu hijerarhiju. Policajci, frizeri, radnici, domaćice, bolničarke, poljoprivrednici su profesije sa vrlo visokom stopom. Distribucija samoubistava u Čikagu, zapravo, anticipira onu koja će uskoro prevladati u većini razvijenih zemalja u drugoj polovini 20. veka: samoubistvo najviše napada najsiromašnije i najranjivije grupe. (Baudelot 2006:190-197)

Dakle, u 20. veku, u meri u kojoj razvijena društva postaju sve bogatija, najbogatije i najobrazovanije socio-profesionalne kategorije, nekada jednako izložene samoubistvu kao i niže, siromašne kategorije, našle su načina da osetno smanje izloženost riziku samoubistva, da se bolje zaštite. Kako objasniti to pomeranje „centra gravitacije“ suicida na dole?

Ostajući u logici Dirkemovske eksplikacije, odgovor bismo morali da potražimo u kvalitetu i intenzitetu društvenih veza koje individuama pružaju *raisons de vivre* posredstvom osećanja da pripadaju „celini koja ih prevazilazi“. To bi značilo da su danas viši društveni slojevi jače intgrisani u društvo. Ali, dok je Dirkem suštinu društvenih veza redukovao na porodicu i crkvu, danas bi bilo uputno uzeti u razmatranje i društvene veze u domenu profesije, raznih asocijacija i, uopšte, sve forme socijabilnosti u kojima savremeni čovek može učestvovati.¹¹

Anketa koju je F.Heran sproveo 80-tih u okviru INSEE potvrđuje hipotezu o jačoj integrisanosti viših društvenih slojeva. Ona je prikupila precizne podatke o broju susreta, razgovora, sagovornika – svakog pojedinca iz uzorka, istražujući konkretne oblike interakcija u glavnim područjima socijabilnosti (rodbinski odnosi, prijateljstva, susedski odnosi), uključujući i odnose na poslu i kontakte sa trgovcima, nastavnicima, zdravstvenim radnicima, sve do interakcija sa nepoznatim ljudima. Rezultati su jasni: socijabilnost je najintenzivnija u intelektualnim frakcijama viših društvenih slojeva. Profesori, umetnici, stručnjaci u državnoj službi, liberalne profesije (inače bogatije od prethodnih) imaju najveći broj socijalnih kontakata, dok su administrativni i trgovinski kadrovi u preduzećima daleko iza tih kategorija, a inženjeri u javnom sektoru negde u sredini. Učitelji, bolničarke i sestre, kadrovi srednjeg nivoa iz javnog sektora prednjače nad zanatlijama, sitnim trgovcima tehničarima i poslovođama. Radnici i seljaci se razlikuju od drugih po znatno slabijoj socijabilnosti: manje prijatelja, manje interakcija i drugarskih odnosa na poslu, manje kontakata sa susedima i lokalnim trgovcima. Jedini domen socijabilnosti gde ne zaostaju za drugim grupama

11 O tome vidi: Robert D. Putnam (2000), *Bowling Alone, The Collapse and Revival of American Community*, Simon&Schuster Paperbacks

jesu rodbinski odnosi.¹² Anketa je pokazala i da, kako se penjemo uz društvenu hijerarhiju, naročito hijerarhiju diploma, rastu i šanse za participaciju u društvenim asocijacijama, kulturnim, sportskim, građanskim, asocijacijama za odbranu nekih kolektivnih interesa. Verovatno je da ova participacija pruža pojedincima slične psihološke i moralne potpore kakve je u Dirkemovo vreme osiguravala crkva i učestvovanje u parohijalnim aktivnostima.¹³

Istovremeno, na drugoj strani, transformacija sela i radničkih gradskih četvrti učinila je da iz njih nestane čitav skup asocijativnih (asocijacijskih) praksi susjedstva u kojima je svaka porodica, sa malo troškova, mogla da učestvuje u manifestacijama koje su zahtevale uzajamnu saradnju i pomoć. U nekadašnjim pučkim četvrtima, bolje situirana „ostrvca“ se „buržuaziraju“, a „naselja“ (cites) se marginalizuju.¹⁴ Sela se prazne, a u onima blizu grada naseljavaju se više kategorije koje rade u gradu i tamo relizuju socijabilnost.

I neka druga istraživanja pokazuju da se „relaciona izolovanost“ češće sreće na dnu društvene hijerarhije. Mali prihodi, neposredovanje diplome, nezaposlenost, stanovanje u „naselju“, teško „sastavljanje kraja sa krajem“, osećanje usamljenosti i dosade (naročito kod mladih) tu se kumuliraju. Ne čudi onda da se socijalna hijerarhija socijabilnosti poklapa sa socijalnom hijerarhijom samoubistva.

Opšta Dirkemova hipoteza o dobrobitima socijalne integracije važi i danas. Dovoljno je proširiti polje društvenih veza koje spajaju individue sa kolektivima koji ih okružuju, i razlikovati društvene sredine (klase u širokom smislu), pa konstatovati da su najbogatije i najobrazovanije društvene grupe više integrisane od drugih, pa time i bolje zaštićene od rizika samoubistva.

U kauzalni lanac koji povezuje društveni život sa individualnim činom samoubistva treba umetnuti jednu novu kariku: radi se o efektima koje materijalni uslovi egzistencije i rada imaju na fizičko i mentalno stanje individua. Pri tom ostajemo u okviru Dirkemovske sociološke eksplikacije proširujući spektar socijalnih varijabli na vrlo raznovrsne patologije koje pogađaju pojedince u zavisnosti od mesta koje zauzimaju u društvenom i profesionalnom prostoru. Već nekoliko decenija sociolozi ne posmatraju telo samo kao „prirodnu“ realnost predređenu biološkim zakonima: društveni život „ulazi“ u telo i oblikuje ga, do te mere da klasna pripadnost određuje prosečnu dužinu života.¹⁵

12 Anketa je pokazala da su više intelektualne kategorije, koje obuhvataju samo 10% aktivne muške populacije, u nedelji ispitivanoj anketom imale 34% svih ostvarenih prijateljskih kontakata, 35% kontakata na radu, 24% rodbinskih i 23% susedskih kontakata. Radnici, koji 80-tih predstavljaju najbrojniju društvenu grupu (35% aktivne muške populacije), ostvaruju samo 17% ukupnih prijateljskih, 15% susedskih, 15% rodbinskih kontakata.

13 Susreti ili planirana okupljanja sa drugima, u okviru raznih asocijacija, donose pojedincu osećanje da je koristan, da je priznat i da kao takav postoji „u pogledu drugog“, u zajedničkom delanju koje prevazilazi individualne interese, takođe i mogućnost aktiviranja znanja i umeća stečenih u školi i u obavljanju profesije, zadovoljstvo u proslavama i neobaveznim zajedničkim aktivnostima itd.

14 O propadanju cités- a i koncentraciji bede u njima videti: M.Filipović, Bez izlaza i bez saveznika: pobune u francuskim predgrađima, Sociologija 3/2006, p. 265-282.

15 Najveći dispariteti između radnika i službenika sa jedne strane i viših rukovodilaca i liberalnih profesija sa druge, prisutni su kod uzroka smrti vezanih za alkohol (10 puta veća stopa), dijabetes i respiratorne patologije (pet puta veća stopa mortaliteta), cerebro-vaskularne udese, kancer želuca (3-4 puta veća stopa), nesreće na radu, infarkt miokarda, kancer pankreasa (2-3 puta veća stopa).

Grupe „radnici“ i „službenici“ se danas razlikuju od drugih kategorija po kraćoj prosečnoj dužini života i većem mortalitetu od svih uzroka smrti. Bez obzira na uzrok smrti, smanjenje stopa mortaliteta poslednjih decenija takođe prati socijalnu hijerarhiju: najmanje opada kod radnika i službenika. Više socioprofesionalne kategorije manje su pod rizikom obolevanja, a kada obole smrtni ishod je ređi. Razmaci između pojave bolesti i smrtnog ishoda ukazuju i na disparitete u vezi sa pristupačnošću zdravstvenih usluga. U većini razvijenih zemalja, defavorizovane grupe kumuliraju lošije zdravstveno stanje, ređe pribegavaju lečenju i dobijaju manje kvalitetne zdravstvene usluge.

Teskoba i stres nižih slojeva generisani su kumulacijom težih uslova života i rada, nastalih kao plod velikih promena koje su zadesile svet rada u poslednjih četvrt veka: intenzifikacija rada, nestabilnost zaposlenja i fleksibilnost radnog vremena.¹⁶

Bogatije i obrazovanije kategorije, manje su izložene stresu i pretnji otpuštanja, raspoložu boljim, sigurnijim i udobnijim uslovima života i rada, imaju profesije koje omogućavaju interesantnije poslove, dobre prihode i pristup raznovrsnoj potrošnji, obrazovanje i diplome koje su izvor brojnih kulturnih interesovanja, raspoložu socijalnim mrežama, kompetencijama i znanjem o mogućnostima da se odgovarajuća pomoć dobije, pre oboljevanja ili pre utapanja u depresiju i beznađe. One, dakle, imaju resurse koji omogućavaju bolje upravljanje svakodnevicom i budućnošću, i stalno poboljšavanje kvaliteta i dužine života.

Siromaštvo nije više ono što je bilo nekad. Razlikujući „diskvalifikujuće“ siromaštvo („pauvreté disqualifiante“) od „marginalizovanog“ siromaštva, i naročito, od „integrisanog“ siromaštva („pauvreté intégrée“), Serge Paugam¹⁷ može da nam osvetli razloge zašto se danas samoubistvo u bogatim zemljama tiče pre svega siromašnih.

Integrisano siromaštvo je upravo ono koje je Dirkem imao u vidu kada je tvrdio da siromaštvo štiti od samoubistva. Siromašni iz ove grupe su istovremeno i brojni i ne toliko različiti od drugih slojeva stanovništva. Oni ne predstavljaju izdvojenu društvenu grupu – njihova situacija se meša sa situacijom kraja u kome žive ili zemlje. Oni nisu jako stigmatizovani. Njihov životni standard je nizak, ali podnošljiv zbog intenzivnih veza ispletenih u krugu porodice, sela, četvrti, regije. Solidarnost predstavlja i kolektivni i individualni odgovor na nevolju, pojedinac nije izolovan. Ovaj tip siromaštva sreće se u fazi ekonomskog zaostajanja koje karakteriše tradicionalna društva ili pre-industrijske zemlje. Te zemlje se inače karakterišu veoma niskim stopama samoubistva.

Sasvim je drugačije „diskvalifikujuće siromaštvo“, koje se najčešće sreće u bogatim i razvijenim zemljama. Paugam ga ovako naziva zato što ono devalorizuje i stigmatizuje individue koje pogađa, postepeno ih lišavajući svih oblika participacije u ekonomskom i društvenom životu. Isključene iz tržišta rada ili bivajući u situacijama velike nestabilnosti i ranjivosti, one kumuliraju veliki broj hendikepa: niski prihodi, loši uslovi stanovanja, loše zdravlje, fragilnost porodičnih veza i mreža uzajamne podrške, zavisnost od socijalne pomoći, osećanje da su beskorisni i da nikome nisu više potrebni. Društvena devalorizacija ovde dovodi do su-

16 Vid. Baudelot C., Gollac M., Travailler pour être heureux, Fayard, Paris 2003.

17 Paugam, S., Les formes élémentaires de la pauvreté, PUF, Paris 2005.

bjektivne devalorizacije. Paugam pokazuje kako se taj novi oblik siromaštva širi naročito od 70-tih godina, sa usponom strukturalne nezaposlenosti, intenzifikacijom rada, generalizacijom „proizvodnje u fluksovima“ (povremeni poslovi velikog obima koji se moraju izvesti za kratko vreme) i porastom broja nestabilnih poslova na određeno ili parcijalno radno vreme. Upravo tada kriva samoubistva počinje da raste u razvijenim zapadnim zemljama, naročito samoubistva mladih.

Siromaštvo se ovde ne pojavljuje kao stabilno stanje, već kao pad i deklasiranje. Biti siromašan u bogatoj zemlji, upasti u zamku siromaštva, rađa mnogo više patnje nego biti siromašan u siromašnoj zemlji. Kada se živi u društvu u kome društveni identitet pojedinca i njegov status u velikoj meri počivaju na njegovoj participaciji u produktivnoj aktivnosti i na mestu koje se zauzima na tržištu rada, i na sposobnosti da se nagrade za rad konvertuju u potrošna dobra, ekskluzija iz ovog načina života doživljava se kao tragedija. Novi oblici siromaštva koje generišu bogata društva fragilizuju one koji su njima pogađeni u svim oblastima života: zdravlje, prihodi, stanovanje, kontakti sa drugima. Otuda velika osetljivost ovih siromašnih na čitav skup rizika, od kojih je jedan i samoubistvo.

Razlike u stopama ukazuju na duboki jaz (u pogledu zdravlja, dužine života, blagostanja uopšte) koji danas razdvaja vrh i dno društvene piramide.

Treba ponovo promisliti pojmove koje je Durkheim shvatio suviše organicistički. U njegovoj zamisli individua je integrisana ili marginalizovana kao deo jednog makroorganizma. Ali zapravo njena integracija u društvo počiva na jednoj dubokoj implikaciji i tiče se egzistencije i statusa subjekta (selfa ili jastva). Integrisan je onaj koji nalazi u „društvenoj igri“ mesto subjekta, i od drugih dobija priznanje svog postojanja, i gde se društvena valorizacija prevodi u samovalorizaciju subjekta, i tako ulazi u konstrukciju ličnog identiteta.¹⁸

Moderno industrijsko društvo, često se govori, podrazumeva anonimnost i individualizam, te izgleda neprilagođeno za ulazak subjekta u igru. Moderne organizacije definišu statuse i uloge nezavisno od konkretnih individua: preduzeća traže sposobnosti – kapacitete i performanse; u modernim gradovima susedstvo ne znači nužno – međusobno poznavanje.

Ali, taj prostor anonimnosti i negiranja ličnosti nije homogen. U meri u kojoj se penjemo u društvenoj hijerarhiji rada, interpretacija funkcije od strane pojedinca sve više prednjači u odnosu na prostu rutinsku proceduru izvršenja zadataka. Suočen sa mnogim anonimnim organizacijama, viši rukovodilac može da se služi vlastitom funkcijom kako bi znatno obogatio svoju mrežu odnosa sa drugima. Oni na privilegovanim položajima konstruišu, daleko od jakog jezgra porodične socijalnosti, čitavu jednu mrežu društvenih odnosa (možda slabih po intenzitetu, ali široku i efikasnu). Mobilisati, u nevolji, samo osobe sa kojima se oduvek imaju duboki odnosi, može da bude udobno, ali neefikasno. Nasuprot tome, mogućnost da se obratimo nekome koga samo površno znamo, ali čije smo kompetencije u nekom domenu sagledali, može da bude neophodno kada treba naći dobrog advokata ili lekara. Socijalnost izgrađena u sferi rada, čak i ako je

18 Mnoge ankete pokazuju kako nezaposlenost i nestabilnost zaposlenja vode ka redukovanju poseta drugima. Kad smo napustili partiju, socijalnost gubi smisao. Da bi nastavili da postoje u društvenoj igri, neki nezaposleni improvizuju nove uloge i ulaze u nove interakcije. Mladi se upisuju na razne „obuke“, ponovo postaju studenti, stariji se predstavljaju kao penzioneri. To ukazuje na značaj rada-posla za konstrukciju ličnog identiteta.

zasnovana na površnom afektivnom angažmanu, zasigurno je adut onih na privilegovanim položajima.

Efikasna upotreba bogatstva u modernom društvu stvarno je moguća samo za one koji poseduju i društveni i kulturni kapital koji omogućava da se iskoriste svi resursi modernog društvenog života: održavanje tela, optimalizovana upotreba moderne medicine, stav obaveštenog potrošača, prosvetljeno korišćenje zakona i prava, zadovoljstvo na radu, lagodan pristup retkim kulturnim dobrima itd.

Pripadnici „narodnih klasa“, čak i kada imaju sredstva, ostaju po strani od svih tih gratifikacija modernog života. Suočeni sa monotonim, repetitivnim, rutinskim radom, dovedeni do toga da misle da bilo ko može da radi njihov posao, koji ima smisla samo kao izvor prihoda za kupovinu materijalnih dobara, sa stanom daleko od vitalnih centara društvenog života, sa teškoćama u školovanju dece, sa rizikom otpuštanja i nezaposlenosti, oni mogu da se okrenu samo porodici kao mestu samorealizacije.

LITERATURA

1. Anderson, O. (1987) *Suicide in Victorian and Edwardian England*, Oxford, Clarendon Press.
2. Baud S., Pialoux, M. (1999) *Retor sur la condition ouvriere*, Paris, Fayard.
3. Baudelot C, Establet R. (2006) *Suicide- l'envers de notre monde*, Paris, Seuil.
4. Baudelot C, Establet R. (2000) *Avoir trente ans en 1968 et 1998*, Paris, Seuil.
5. Baudelot, C, (1983) *L'évolution individuelle des salaires*, Paris, INSEE.
6. Baudelot, C, Gollac M. (2003) *Travailler pour être heureux*, Paris.
7. Baudelot C, Establet R. (1984) *Durkheim et le suicide*, Paris, PUF.
8. Bourgoin, N. (1999) *Suicide et activité professionnelle*, *Population* 54, p.73-102.
9. Chauvel L, „L'uniformisation des taux de suicide masculin selon l'âge: effet de génération, ou recomposition du cycle de vie“, *Revue française de sociologie*, XXXVIII, 1997, p.681-733.
10. Chesnais, J.C. (1981) *Histoire de la violence*, Paris, Robert Laffont.
11. Chesnais, J.C, *L'évolution de la mortalité par suicide dans different pays industrialisés*, *Population* No. 2 / 1983, p.419-422.
12. Dirkem, E. (1997) *Samoubistvo*, Beograd, BIGZ.
13. Fayard Heran, F. (1988) *La sociabilité, une pratique culturelle*, *Economie et statistique* 216.
14. M.Filipović, *Bez izlaza i bez saveznika: pobune u francuskim predgrađima*, *Sociologija* 3/2006, p. 265-282.
15. Paugam, S., (2005) *Les formes élémentaires de la pauvreté*, Paris, PUF.
16. Puntham Robert D. (2000) *Bowling Alone, The Collapse and Revival of American Community*, Simon&Schuster Paperbacbacks.
17. Townsend, P. (1970) *The Concept of Poverty*, London, Heineman.

EXPLORING SUICIDE: REVEALING SOCIETY

Mirko Filipović

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

The impact of society on suicide is an enigma that sociologists have tried to solve since Durkheim's famous study. Many forces indicated by Durkheim have continued to act, but they are articulated differently today.

Suicide rates were heavily increasing during industrialization period in the West in 19th century, but they were decreasing during 20th century. This contradicts the catastrophic vision in which economic development unavoidably leads to pathological forms of individualism, isolation, and thus to greater exposure to suicide, and induces thinking about new forms of sociability having protective function, generated in modern developed societies. Increasing suicide rates in China (the only country where female suicide rate is higher than that of males), India and Russia may point to similar social destabilization patterns which had been connected with the industrialization of the West in 19th century.

But maybe the most striking result of contemporary research is the turnover of suicide rates according to ages of life. In Durkheim's explication scheme regular increase in suicide rates with aging was seen as a „natural fact“. However, starting with the petrol crisis in the 70s, suicide rates of the young have grown, and those of the old have clearly stagnated or decreased in developed western countries. This strong growth points to the crisis of identity construction, where the unemployment, dequalification and uncertainty of the job market are in the same time a sign of social denial of individuals personal value.

Nevertheless, Durkheim's conclusion „*La misère protège*“ doesn't seem to be valid any more: suicide rates regularly increase from the top to the bottom of social hierarchy.

Suicide rates follow the movements of society in both large and short scale. If society is able to put its sign on such a personal act as a suicide, it does it even more efficiently on the other aspects of life.

Key words: Suicide, Economic development, Social integration, Social class, Gender, Age of life, Religion.